

Д. А. Грозний

**ЖІНОЧЕ СПАРХІАЛЬНЕ УЧИЛИЩЕ В ОДЕСІ
(середина XIX — початок XX ст.)**

Зміни, що здійснюються в останній час практично у всіх областях нашого життя, торкнулися проблем виховання підростаючих поколінь. Перетворення школи в сучасних умовах значно підвищує роль досліджень історії розвитку системи освіти. Тенденція впровадження нових типів середніх навчальних закладів, що намітилася в кінці XX — на початку XXI століття, встановила вимогу детального осмислення діяльності тих шкіл дореволюційної Росії, до котрих звернулася з метою запозичення сьогодняшньої школа. Стратегія педагогіки нашого часу зумовила широкі можливості для розвитку варіативних освітніх установ, що відповідають вимогам всіх верств населення. Про необхідність проникнення в традиції вітчизняного досвіду навчання і виховання, розуміння культурно-історичного впливу на становлення педагогічної системи та участь в ній православного духовенства, цілісного уявлення про жіночу освіту, зокрема в освіті доньок духовенства, і зумовило актуальність даного дослідження.

Серед типів навчальних закладів, що склали основу освіти в Херсонській губернії, в XIX столітті виділялися: гімназії Міністерства народної освіти, єпархіальні училища і училища духовного відомства. В арсеналі історико-педагогічних досліджень по жіночій освіті існує достатньо багато робіт, що стосуються майже всіх видів учбових закладів, проте практично не вивченими дотепер залишаються закриті жіночі училища духовного відомства і єпархіальні жіночі училища, що були напівзакритими навчальними закладами. Єпархіальні жіночі училища функціонували не ізольовано, а в рамках системи жіночої освіти, тому правомірно, як нам представляється, звернути увагу на основні роботи, в яких відображені процеси становлення і розвитку середньої жіночої освіти. На необхідність серйозної уваги до жіночої освіти в Росії указують праці педагогів І. І. Бецького, К. Д. Ушинського, П. Ф. Каптерева, а також представників православної церкви — Московського митрополита Філарета (Дроздова), архієпископа Херсонського і Таврійського Інокентія, єпископа Томської єпархії Макарія, преосвященного Нафанаїла, протоієрея М. К. Павловського [1].

Дослідження розвою жіночої середньої освіти в публіцистичній літературі XIX — початку XX ст. представлені головним чином роботами оглядового характеру, матеріалами журнальної публіцистики і мемуарами. В деяких з них міститься порівняльно-історичний підхід до аналізу цілей і задач освіти, зіставлення традицій російського і західноєвропейського жіночого виховання. В радянський період при вивченні загальних і приватних проблем жіночої освіти дослідники Н. А. Зіневіч, В. П. Лапчинська, К. І. Львів, Н. І. Молодят, Ф. Ф. Шамахов широко використовували фактологічний матеріал, що включає біографії і творчу спадщину вітчизняних педагогів, що послужили ґрунтовною базою для подальших досліджень даної проблематики. На матеріали цих авторів спиралося і комплексне дослідження НДІ загальної педагогіки АПН СРСР “Нариси історії школи і педагогічної думки народів СРСР”. В кінці 80-х — початку 90-х рр. XX в. намітилися нові підходи до історії освіти. Дослідження С. Ф. Єгорова, М. В. Михайлової і Е. И. Перфильової присвячуються як змісту освіти в середніх учбових закладах дореволюційної Росії, так і їхній організації [2]. Але і в цих наукових розробках проблеми освіти і виховання дочок православного духовництва виявилися практично не розкритими і потребують подальшого дослідження.

Слід зазначити, що наукові дослідження жіночої освіти в Росії дають підставу достатньо широко представити стан розвитку середніх жіночих учбових закладів середини XIX — початку XX ст., з тим, щоб визначити місце єпархіальних жіночих училищ в загальній їх системі, охарактеризувати процес розвитку і діяльності єпархіальних жіночих училищ як одного з типів середнього учбового закладу в Російській імперії.

Жіночі єпархіальні училища мали своє особливе призначення і свою особливу організацію. Прообразом цих установ варто вважати сирітські заклади, які засновувалися при жіночих монастирях. Стали виникати при монастирях притулки для дочок духовенства. Так сталося в Херсонській єпархії. Те жалюгідне становище осиротілих дочок духовенства Херсонської єпархії, в якому знайшов їх перший архіпастир на кафедрі Херсонській преосвященний архієпископ Гавриїл. “В 1837 р. вперше оглянувши єпархію Херсонську, він, за власними його словами, знайшов багатьох сиріт духовни-

цтва не тільки без домашньої освіти, але і в злиденності, без жодного притулку, а деяких навіть в служінні у євреїв. Таке вкрай важке положення сиріт духівництва привело благосердного архіпастира до думки — поспішити з будівництвом притулку для безпритульних, який тільки був можливий по коштам єпархії. Побачивши, що в Херсонській єпархії немає жодного жіночого монастиря для охочих відмовитися від справ мирських, і що для охочих присвятити життя своє на служіння Богу буде найвищим служінням — піклування сиріт і виховання їх в душі істинно християнському, архіпастир запропонував — влаштувати в Одесі жіночий сирітсько-виховний монастир, в який могли б мати переважне право вступу черниці, що дістали в миру достатню освіту і для того, щоб їм довірити виховання сиріт” [3, 359 с.]. Призначення подібних сирітських установ при монастирях було: дати притулок для бідних і привчити до елементарних знань, які стали в нагоді в повсякденному житті. В них, головним чином, було звернуто увагу на виучку різного роду рукоділля, на більш-менш жваве читання книг церковнослов’янського друку і на розуміння самих елементарних знань Закону Божого. На початку 1838 року Гавриїл пише лист до Синоду з проханням дозволити відкриття жіночого монастиря з сирітсько-виховним закладом. Синод затвердив пропозицію архієпископа Херсонського указом від 16 травня 1839 року, який був потім підтверджений постановою від 31 грудня 1841 року [4, 489 с.]. Але брак коштів для початку будівництва жіночого монастиря з сирітським притулком змусив архіпастира звернутися з проханням до громади Одеси про пожертвування коштів. На його прохання відгукнулися не тільки священики єпархії, а й громадяни міста, яким не була байдужа доля сиріт. І вже через 3 роки відбулося відкриття Архангело-Михайлівського монастиря з сирітсько-виховним закладом [5, 359 — 360 с.].

Хоч на початку заклад був заснований для дочок православного духівництва, але вже з самого початку в ньому навчалися дівчата інших станів суспільства, за певну платню, визначену місцевим духівництвом.

Згідно з метою, для якої був заснований Архангело-Михайлівський монастир, а саме — надати притулок сиротам духовенства і надати їм початкову освіту, яка знадобиться в повсякденному жит-

ті, перша навчальна програма не була широка. Вчили їх: 1) російській і слов'янській грамоті; чистописанню з пристойним і можливим малюванням; 2) Закону Божого, тобто катехізису, священній історії Старого і Нового Заповіту, поясненню божественної літургії, читанню Псалтиря, тлумаченню Євангелія; 3) церковному співу простому і нотному, необхідному особливо для обителі; 4) першим чотирьом правилам арифметики і викладенню на рахівницях; короткій російській граматиці; 6) загальним поняттям про історію і географію і 7) жіночому рукоділлю. Кінцева мета, для якої виховували єпархіалок і до якої вони готувалися, — заміжжя за священника або диякона, і навіть за причетника, здебільшого в село. Видно з цього, що при заснуванні монастиря і в ньому притулку для сиріт ціль освіти підкорялася цілям добродійності. Малось на увазі — находячись в монастирі до повноліття, сироти в ньому здобували освіту, з якою вони були не в тягар майбутнім своїм чоловікам і зобов'язані були допомагати їм в первинному навчанні грамоті власних дітей.

Саме училище знаходилося у віданні самого Святого Синоду, під управлінням єпархіального архієрея, і довірялося найближчому піклуванню місцевого духівництва, яке саме знаходило кошти для утримання училища [6, 620 с.].

На перших порах сирітський притулок надавав достатню освіту для сиріт, але після появи указу від 5 березня 1857 року про заснування в губернських та великих повітових містах жіночих училищ, пізніше перейменованих в жіночі гімназії, для дівчат всіх станів. Але священнослужителі відзначали, що жіночі гімназії не можуть бути цілком придатні для виховання дочок священнослужителів, як майбутніх дружин і матерів служителів вівтаря. Так, преосвященний Нафанаїл, тодішній єпископ Архангельський, писав в самий Святий Синод в 1861 році: "...тільки від освіти дівчат духовного звання можна чекати повного облагороджування домашнього побуту духівництва, тільки від освічених дружин священників можна чекати надійної етичної підтримки. І духівництво досягатиме того значення і впливу на своїх прихожан, які вказані самим його званням" [6, 225 с.]. Подібна думка була і в духівництва Херсонської єпархії: "...розумна і духовно-освічена дружина для пастиря церкви була нерідко серед навколишнього його середовища еди-

ним радником і співробітницею. Вона не тільки полегшувала чоловіку труднощі його суспільного служіння, але і приймала на себе піклування турбування по вихованню дітей і управління будинком. Ні який-небудь інший жіночий учбовий заклад не міг підготувати дочок духівництва до місії дружини священника” [7, 363 с.]. Початок перебудови жіночої єпархіальної освіти датується 20 вересня 1868 року, коли був прийнятий новий устав для єпархіальних жіночих училищ [8, 365 с.].

Курс предметів, що викладався, в світських і духовних училищах був один і той же. Але тільки в духовних учбових закладах дівчина могла дістати істинну духовну освіту, в душі і під керівництвом Православної церкви.

З предметів навчання обов’язковими вважалися в жіночих єпархіальних училищах наступні: Закон Божий — історія Старого і Нового Заповіту, просторовий катехізис пояснення богослужіння, церковна загальна і російська історія; російська мова, російська словесність і практичне ознайомлення із слов’янською мовою; арифметика і загальні підстави геометрії; географія загальна і російська; цивільна історія — загальна і російська; загальні необхідні відомості з фізики; педагогіка; чистописання; церковний спів.

Необов’язковими вважалися музика, малювання і новітні мови. Крім того, дівчата обов’язково навчалися, тільки в позаурочний час, шиттю, кройці, в’язанню, домашньому господарюванню. З 1888 року, за розпорядженням Святого Синоду, в училищі було запроваджено навчання шиттю і лагодженню церковного одягу та інших обладнань церковної ризниці: вбрання на престол, жертovníк, церковні завіси і т. д.

Вихованки самі собі шили білизну і плаття, прибирали кімнати і ліжка, по черзі готували обіди і сервірували стіл, займалися садівництвом та іншою працею, пов’язаною з домашнім господарством. В світських учбових закладах ця сторона виховання залишалася без уваги.

Навчання вихованок був найпростішим і не витіюватим. Їх задалегідь привчали до незабезпеченого трудового життя. На думку московського митрополита Філарета: “виховання їх повинно бути направлене до того, щоб надати дівчатам релігійно-етичну і господарську освіту, але не відволікати їх від простоти життя, властивого

їм по народженню і призначенню... При заснуванні закладу повинна бути влаштована церква; інше все, з ощадливістю, повинно бути невигадливо, і тільки необхідне для потреб закладу. Вихованки живуть в невеликих кімнатах і непросторих. Хто прийде в такий заклад з подібних світських, той не похвалить явного, тому що знайде тільки чистоту і охайність, а не цікавий і не блискучий вигляд. Але це згідно з положенням вихованок, які прийшли сюди з тісних і мізерних домівок і в такі ж, ймовірно, повинні повернутися. Блискуче житло під час виховання зробило б для них неприємним майбутні їх житла, прості і мізерні” [9, 2-4 с.].

Для того, щоб полегшити шлях до духовної освіти, вихованки використовували три відомі основні засоби:

Читання слова Божого;

Молитва;

Причащення Святих Таїнств.

Дівчата щодня слухали встановлені молитви вранці і ввечері, до і після їжі, при початку і в кінці уроків в класі. В недільні і святкові дні вони були присутні при богослужінні. Дотримуючи в точності пости, встановлені Православною Церквою, всі вихованки говіли, сповідалися і причащалися Святих Таїнств двічі на рік — у Великий пост на першому тижні і в пост перед Різдвом Христовим в дні 17–21 листопада. В день причастя єпархіалкам робили святковий стіл. На дні говіння уроків ученицям не задавали, деякі дисциплінарні стягнення і покарання за неуспішність і витівки в першу четверть року (серпень — жовтень) накладали неодмінно до днів говіння.

Ще одна з складових духовної освіти — це режим життя в єпархіальних училищах. В 7 годин вихованки встають, в 8 вже йдуть на уранішню молитву в церкву училища. З 9 годин до 15 проводяться заняття, причому кожний урок починається і закінчується молитвою. Між уроками зміна на 20 хвилин. Сніданки, обіди і ввечері супроводжуються молитвою. В 21.15 дівчата лягають спати. У результаті: 8 годин приділялося розумовим і фізичним заняттям, 2 години на молитву, 4 години на прогулянку і 10 годин на сон [10, 6-10 с.].

Викладання церковного співу дуже відрізнялося від викладання в світських учбових закладах і проходило в строго релігійно-

православному дусі. Згідно учбовому плану 12 годин в тиждень було відведено цьому предмету. Співали вихованки в храмі і по партесним нотам, і по Побуту, виданому самим Святим Синодом. Окрім хорового співу, дівчата виступали і меншими групами, і поодиночки. Вони могли співати і молебні, і панахиди, при одруженні і хрещенні і т. д. Вивчалися також патріотичні гімни і канти, літературні і народні пісні, що зберегли в собі історичний національний зміст і чисту поетичну красу.

У 1886 році по розпорядженню Синоду було рекомендовано: “В старших класах знайомити вихованок з прийомами утворення півного хору і керівництвом їм. Тому що багато дівчат після закінчення курсу переважно ставали сільськими вчительками, для яких бажано було уміння скласти церковний хор або організувати церковний спів. Деякі з них ставали вчительками в гімназіях Міністерства освіти, але тільки після іспитів. При Одеському єпархіальному жіночому училищі існувала церковно-приходська школа, в якій дітей навчали учениці старших класів” [11, 6-10 с.].

Один з кореспондентів єпархіальних відомостей пише: “Гірко скаржаться на свою долю ті наші батечки, які одружилися на дівчатах місцевого єпархіального училища; сидять собі, підібгавши ніжки, так романи читають; не те вони подивляться, що в печі робиться, не те уміють з мужиком поговорити; дівтора замурана і бігають без нагляду” [12, 2-15 с.]. Такі думки не раз з’являлися у пресі ХІХ століття. У зв’язку з цим деякі священики неодноразово в своїх повчаннях начальникам жіночих єпархіальних училищ ставили акцент на духовну освіту. На їх думку, тільки духовна освіта по духу православного християнства може етично удосконалити людину і відповідати тому призначенню, яке потрібно для його етичної природи [13, 14 с.]. Така освіта не може обмежуватися розвитком однієї чесноти, а повинна охоплювати всю духовно-етичну природу людини, зі всіма її силами і здібностями. Духовна освіта повинна впливати на перетворення всієї духовної природи людини у всіх головних здібностях: розуму, серця та волі. Розум людський має природжену здатність прагнути до істини. Ця висока мета повинна досягатися розкриттям людині необхідних, найважливіших істин про Трійцю, навчанням віри і християнської моральності [12, 26 с.]. Духовна освіта повинна прагнути

діяти правильно на серце і волю жінки [13, 533-539 с.]. Ці повчання були прийняті як керівництво для навчання дівчат в жіночому епархіальному училищі.

Таким чином, можна зробити висновок, що першим навчальним закладом Херсонській епархії, в якому навчалися доньки місцевого духовенства, було правильно сформовано управління епархіальним жіночим училищем, до якого входило і духівництво, і світські особи; їм вдавалося забезпечити кваліфікованими педагогічними кадрами церковно-приходські школи епархії, здійснювати виховання дочок православного духівництва відповідно до поставлених цілей, а також працевлаштовувати випускниць училища. Також можна сказати, що хоч епархіалок виховували душі православ'я і народності, але така освіта сприяла піднесенню і зміцненню в серцях вихованок любові до батьківщини та сприяла духовному розвою.

Література:

1. *Бецкой И. И.* Генеральное учреждение о воспитании обоого пола юношества. — СПб.: Тип. при Имп. Акад. наук, 1764. — 12 с.; Каптерев П. Ф. Идеалы женского образования // Образование. — 1898. — № 4. — С. 1-20.; Макарий. Образование, права и обязанности женщин. — СПб.: А. П. Лопухина, 1903. — 33 с.; Никольский С. Взгляд Иннокентия, архиепископа Херсонского и Таврического, по вопросу о школьном образовании девиц духовного звания // Черниговские епархиальные ведомости. — 1888. — № 8. — С. 215-220.; Ушинский К. Д. Педагогическая поездка по Швейцарии // Собр. соч. Т. 3. — М. — Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948; Игнатович В. Женское образование и женские школы в теории и на практике. — СПб., б/г. — 73 с.; Малиновский Н. П. Очерки по истории женского среднего образования в России // Русская школа. — 1914. — № 9-10. — С. 129-160.
2. *Зиневич Н. А.* Главный педагогический институт, его история и значение для педагогического образования России: Автореф. дис... канд. пед. наук. — М., 1943. — 24 с.; Лапчинская В. П. Возникновение женских гимназий в России и история первых лет их деятельности (Петербург, 1858 — 1866 гг.): Автореф. дис... канд. пед. наук. — М., 1951. — 16 с.; Львов К. И. Женское образование в СССР в прошлом и настоящем: Автореф. дис... д-ра пед. наук. — М., 1946. — 20 с.; Молодых Н. И. История московских Высших женских курсов: Автореф. дис... канд. истор. наук. — М., 1940. — 17 с.; Шамахов Ф. Ф. Школа Западной Сибири в конце XIX — начале XX веков: Автореф. дис... д-ра пед. наук. — Томск, 1958. — 41 с.

3. Очерки истории школы и педагогической мысли СССР (XVIII — первая половина XIX века) / Отв. ред. М. Ф. Шабаев. — М.: Педагогика, 1973. — 605 с.; Очерки истории школы и педагогической мысли СССР (вторая половина XIX века) / Отв. ред. А. И. Пискунов. — М.: Педагогика, 1978. — 599 с.; Очерки истории школы и педагогической мысли СССР (конец XIX — начало XX века) / Отв. ред. Э. Д. Днепров. — М.: Педагогика, 1991. — 445 с. Егоров С. Ф. Теория образования в педагогике России начала XX века. — М., 1987. — 301 с.; Михайлова М. В. Передовые школы нового типа, созданные общественной и частной инициативой в России в начале XX века: Автореф. дис... канд. пед. наук. — М., 1966. — 17 с.; Перфильева Е. И. Становление и развитие среднего женского образования в России XIX века (40-е — 60-е годы): Автореф. дис... канд. пед. наук. — Н. Новгород, 1992. — 15 с.
4. Буйницкий А. Значение женщины и необходимость для нее образования // Волинские епархиальные ведомости. — 1881. — № 25, 26. — С. 373-435.; Иванцов-Платонов А. М. Об образовании девиц духовного происхождения вообще и применительно к потребностям духовенства Московской епархии в частности // Православное обозрение. — 1871. — №2. — С. 273-287.; Маслов В. По вопросу об училищах для девиц духовного звания // Дух христианина. — 1864. — № 11. — С. 71-84.; Преображенский А. Положение епархиальных женских училищ // Народное образование. — 1899. — № 5. — С. 37-44.; Ромашков Д. И. О духовном образовании // Чтение в Обществе любителей духовного просвещения. — 1893. — Кн. 10. — С. 531-547; Краснов М. Епархиальные женские училища // Образование. — 1892. — №2. — С. 221-227; Семенов Д. Епархиальные женские училища за первое пятидесятилетие их существования // Русская школа. — 1893. — № 9,10. — С. 26-37, № 11. — С. 29-48; № 12. — С. 12-17.
5. Записка Одесского епархиального женского училища, читанная при открытии сего училища 16 августа 1878 года. // Херсонские епархиальные ведомости. — 1869. — № 20. — 620 с.
6. Краснов М. Епархиальные женские училища // Образование. — 1892. — №2. — 225 с.
7. О нуждах училища девиц духовного звания при Одесском Архангело-Михайловском женском монастыре и о средствах привести его в такой вид, какой требуется нормальным уставом епархиальных женских училищ, Высочайше утвержденным 20-го сентября 1868 года. // Херсонские епархиальные ведомости — № 18 — 1871. — 363 с.
8. Историческая записка о монастыре и училище, читанная 9 мая 1869 года в день 25-ти летия монастыря его училища // Херсонские епархиальные ведомости — № 9 — 1869, — 365 с.
9. Женские епархиальные училища. // Церковно-общественный вестник. — № 10. — 1887. — С. 26-37.
10. Отчет о состоянии Одесского Епархиального женского училища за 1889 —

- 1890 учебный год по учебной воспитательной части. — Одесса, 1892. — С. 6-10.
11. Отчет о состоянии Одесского Епархиального женского училища за 1890 — 1891 учебный год по учебной воспитательной части. — Одесса, 1892. — С. 2-15.
 12. Отчет о состоянии Одесского Епархиального женского училища за 1899 — 1900 учебный год по учебной воспитательной части. — Одесса, 1902. — 14 с.
 13. Семенов Д. Епархиальные женские училища за первое пятидесятилетие их существования // Русская школа. — 1893. — № 9. — 26 с.
 14. Слово, произнесенное в день тезоименитства Благочестивой Государыни Императрицы Марии Александровны. // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. — № 17. — 1879. — 533-539 с.

І. С. Дружкова

ПРАВОВІ УМОВИ РОЗВИТКУ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ В 1860–70-Х РР. ХІХ СТ. НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Розглядаючи розвиток кредиту на землях Півдня України другої половини ХІХ ст., необхідно звернути увагу на юридичні умови існування приватних кредитно-банківських закладів у зазначений період. Без розгляду цих умов неможливо буде зрозуміти причини багатьох кризових явищ у розвитку банківського сектору економіки, а також необхідність реформування банківського законодавства.

Ця стаття є стислим оглядом правових умов розвитку кредитно-банківських закладів у зазначений період. Це також спроба не тільки охарактеризувати законодавство Російської імперії, але й порівняти його рівень з тогочасними західними зразками. Крім того, потрібно розглянути окремо законодавство щодо державних, комерційних та приватних кредитних установ, виявити, на якій стадії розробки знаходився кожний із зазначених видів законодавства у 60-80-ті рр. ХІХ ст., а також визначити наявність відмінностей у правових умовах існування кредитних установ на Півдні України, порівняно з загальноімперськими. Поза рамками цього дослідження знаходиться розвиток кредитно-банківських закладів в кінці ХІХ — на початку ХХ ст., коли діяльність приватних і державних кредитних установ зазнала значних змін у ході реформування часів С. Вітте та П. Столипіна.